

Toldi Lóránt

Ivánka Imre a balszárnyon, avagy a (hamis) Merkúr pályája

„Valahogyan [...] mintha Ivánka Imre szeretett volna fogságba esni [...]” – hangzott el ironikus mosollyal Csikány Tamástól úgy 2018 körül egy műszakzárta-körüli, Hős utcai villamosmegállóban esett rövid találkozásunkkor. Előzőleg, tudván, hogy foglalkozott Ivánka tartalmas, de rövidre szabott 48-as parancsnoki-szervezői tevékenységével, elkértem tőle a tárgyban született írását, amelyet egy szövegemhez szándékoztam felhasználni. Utóbbi meg is történt. Így időszerű és „kiérdemelt” a szembesítés, ugyanis egyre biztosabb, hogy egyes villamos-páternosztornyai idejű, fentihez hasonló „peronegymondatosok” néha egészen sajátos létre kelnek. Nemcsak előképre találnak (az Ivánka-kortárs író és politikus Pulszky Ferenc fogalmazott meg a felütéshez hasonló gondolatot, a címszereplő hajlíthatóságára téve kissé pikírt utalást),¹ de némi túlzással egy egész pályafutás allegorikus képévé is válnak.

Az egykori 48-as honvédezredes személyére mindeddig főképp hadtörténeti megközelítésben (nemzetőrség-szervező tevékenysége okán), esetleg filantróp aktivitása, újabban pedig vállalkozói-cégvezetői tevékenysége miatt irányult kutatói érdeklődés. Figyelmet érdemelnek azonban pályájának azok a mozzanatai is, amelyek során igazgatási-hatalmi csoportok reprezentánsaként, vármegyei vagy képviselőházi körök, asztaltársaságok tagjaként személyében jelenített meg érdekérvényesítési mechanizmusokat, generált lokális társadalmi mozgásokat, vagy formálódott a dualizmus viszonyai között egyfajta – súlyos dilemmákkal terhelt, mégis tipikusnak mondható – karakterré.

Ivánka Imre 1865-ben, már politikai pályára lépve osztotta meg liberális reformerként nézeteit híveivel a polgárosodás útjáról: „a 48. törvények csakis akkor

¹ Nem zárható ki, hogy Ivánkára *A Hon* című lap egyik írása kapcsán a Deák-párti Pulszky Ferenc és a balközépi Csernátony Lajos, valamint Jókai Mór háromszögében 1868-ban zajló, párbajig jutó politikai természetű konfliktus vetült ki. Előzőleg Ivánka Imre is a lap egyik vezető munkatársa volt, szoros kapcsolatban állva az utóbbi személyekkel.

fognak egész mértékben áldást hozni a nemzetre, ha a polgárosodás és a művelődés terjedése e honnak minden fiát képessé is teszi a törvényben megadott jogok gyakorlására.”²

A gondolatok közvetlenül képviselőházi taggá választása után, a kampány által felhajtott retorikai emelkedettségben hangoztak el. Ugyanakkor a protestáns iskolaügy, valamint a helyi olvasóköri³ szervezése terén már a neoabszolutizmus időszakában mutatott aktivitása jelezte, hogy Ivánka Imre gondolatiségében az áprilisi törvényi alap és a „mélységi” társadalmi reformok kérdése valóban összefügg, egyfajta liberális, intellektuális 48-as attitűdöt jelenítve meg. A fent idézett alapelvet azonban közéleti pályája indulásától számos körülmény árnyalta, majd feszítette antagonizmusig, mutatva rá képviselői megbízatása társadalmi-hatalmi környezetének valóságára. A következőkben ezeknek a körülményeknek a feltárása kap hangsúlyt.

Draskóci és jordánfalvi Ivánka Imre 1818. december 9-én a Hont megyei Felsőszemeréden született, protestáns köznemesi családban. Apja, Ivánka László Hont vármegyében töltött be főszolgabírói tisztséget, akinek korai halálát követően neveléséről és iskoláztatásáról édesanyja, péchujfalusi Péchy Petronella gondoskodott.⁴ A soproni evangélikus líceum után a tullni utásziskolában tanult, ahol a honvédsereg későbbi vezetői és főtisztjei közül Görgei Artúrral baráti, Kazinczy Lajossal pedig felettes-alárendelt viszonyba került az önkéntes nemzetőrség szervezésekor. A 12. (Nádor) huszárezredhez kerülve 1838-ban hadnaggyá, majd főhadnaggyá léptették elő. Később – többek között Alfred Windisch-Grätz altábornagy alárendeltjeként – magasabb parancsnokok mellett szolgált segédtiszt beosztásban.⁵ 1847 végén kérte magyar gyalogszerezredhez vezénylését, mondván: „a csapatszolgálat-hoz visszatérni, ismét újonczok és pótlovak tanításával és felszerelésével foglalkozni, gyakran félreeső falvakon tanyázni, nem igen érzek hivatást magamban.”⁶ Kérvényét azonban elutasították, így kezdeményezte a leszerelését.⁷

Eközben az országgyűlés helyszínén, Pozsonyban tartózkodott, a diéta működését övező figyelem, valamint a közéleti pezsgés hatása alá került. Ekkor került közel először az új ingereket közvetítő civil (és közéleti) pályához, ott töltött idejét ezirányú kapcsolatainak az építésére használta fel. Mint írja: „A polgári életre készültem.

² *A Hon*, 1865. december 8. 2.

³ *Politikai Ujdonságok*, 1865. március 22. 137. Ivánka Imre egyik dunapataji hívének, Őri Józsefnek az (olvasó)egyleti életről szóló beszámolója szerint „26 darab könyvvel volt szíves könyvtárunk megalapításához járulni”.

⁴ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1866. május 13. 296.

⁵ CSIKÁNY 2000: 74.

⁶ IVÁNKA 1881a: 1.

⁷ IVÁNKA 1881a: 1.

A követek karzatán kísértem figyelemmel a politikai vitatkozást. Megismerkedtem sokakkal a követek és főrendiház tagjai sorából.”⁸

A bécsi, majd a prágai kitérőt (ahová a június 12-ei felkelést követően vezényelték ezredével) követően júniustól a felelős magyar kormány szolgálatába állt: 15-én kinevezték a 2. „rendes nemzetőri” zászlóaljhoz.⁹ Előbb szervezői feladatokat kapott, július 1-jével pedig a többnyire katonai, nemzetőrségi ügyekkel foglalkozó Batthyány Lajos miniszterelnök mellé rendelték elnöki titkárnak.¹⁰ Augusztus–szeptember folyamán az önkéntes mozgó nemzetőrség egyik fő organizátora,¹¹ az uralkodói jóváhagyás nélküli hadseregszervezés fontos résztvevője lett. Szeptember első napjaiban őrnagyként foglalta el új állomáshelyét, amikor a váci tábor parancsnokává nevezték ki, amely a dunáninneni önkéntesek gyülekezőhelye volt.¹² Ivánka Imrének a sereg jobb szárnyán parancsnoki feladatokat ellátva volt része az első nagyobb hadisikerben, a szeptember 29-i pákozdi–sukorói ütközetben. Pályájában október vége hozott döntő fordulatot. Windisch-Grätz parancsa értelmében az egykori császári tiszteknek vissza kellett volna térnie a „rebelliseknél teljesített szolgálatból” a birodalmi seregbe.¹³ A Kossuth által megfogalmazott válasz kézbesítésére Ivánka vállalkozott, „olyan állásban érezvén magát, hogy ismereteinél fogva mint parlamentar tehet valamit”.¹⁴ Visszatérése során, október 26-án azonban Jellačić egységei elfogták, 30-ai ezredesi előléptetése így fogságban érte.¹⁵ Minderről és a kiszabadítására tett hiábavaló kísérletekről Kossuth Lajos számolt be a képviselőházban, majd 1849 januárjában ugyancsak Kossuth járt közben Ivánka kiváltása ügyében, ismét sikertelenül.¹⁶

Felívelő szakaszban, veszített csata nélkül, távol a demoralizáló, kényszerhelyzetekkel teli időszakoktól, az 1849. nyári csataterektől, königgrátzi fogságban

⁸ IVÁNKA 1881a: 2.

⁹ IVÁNKA 1881a: 4–5.

¹⁰ BONA 1987: 183.

¹¹ CSIKÁNY 2000: 75–77.

¹² IVÁNKA 1881a: 12; *Közlöny*, 1848. augusztus 29. 1.

¹³ IVÁNKA 1881a: 33. „Nagy volt az izgatottság és gond a főembereknél, t. i. második felszólítást is intézett Windischgrätz Mógához és a sorhadseregbeli tisztekhez, hogy térjenek vissza a császári hadsereghez 26-áig, mert azontúl a rebelliseknél teljesített szolgálat mint részvét a rebellióban s a cs. kir. hadsereg ellen elkövetett hűtlenség fog büntettetni.”

¹⁴ KOZÁRI 1997: 324.

¹⁵ BONA 1987: 183.

¹⁶ HERMANN 1992: 143. „Ivánka ezredes kiszabadításának megkísérlésére a kézbesített adatok nyomán igénybe vették 8000–10 000 pft. [...] Kérdés intéztetik a pénzügyminisztériumhoz, mikor lehetne ezt effektuálnunk [...] a nemzet becsülete kívánja, s Ivánka hűsége iránti kötelességünk.”; GRACZA 1894–1898: 58. Mészáros Lázár emlékirataiban megjegyezte: „A kormány többször akarta őt kicserélni Fligelli elfogott tábornoki őrnagyért, sőt később még a két elfogott tábornokot: Roth és Philippovicsot is ráadásul adta volna, de hasztalan [...]”

érte őt utol a háború vége. Tovább építette nimbuszát, hogy személyét egyes kortársak a Kossuth–Görgei-dichotómiába emelték be, és a végzetesnek tekintett konfliktus lehetséges feloldóját vélték látni benne, méltatva kiaknázatlanul maradt kiegyensúlyozó, kompromisszumteremtő képességét. Mészáros Lázár 1848-as honvédelmi miniszter szerint az ő személyében „Görgei ambíciója ellen tekintélyes ellensúly támadt volna”,¹⁷ míg majdani balközépbéli párttársa, Móricz Pál a Kossuth és Görgei közötti „differenciák kiegyenlítésére” is alkalmasnak vélte.¹⁸ Mindennek mítoszteremtő ereje volt, amely sikeres politikai pályafutáshoz háttérrel, mozgósítható erkölcsi tőkét biztosított Ivánka számára. Személye dominanciátörékvések morális támaszaként is számításba jöhetett. 1860–1861-ben már a Pest vármegyei tisztikar tagjaként nyílt lehetősége teljesíteni ezirányú küldetését a dunapataji választókerületben.

1861

Az egykori honvédtiszt 1850-ben szabadult a várfogságból, majd számos 48-as expone-nshoz hasonlóan birtokaira visszavonultan gazdálkodott. Rendszeresen jelentek meg cikkei a *Gazdasági Lapokban*, amelyekben gazdasági fejlesztési lehetőségekkel foglalkozott. Az évtized végén a protestáns egyházak autonómiáját csorbító protestáns pátens ellen tiltakozva előbb a civil (felekezeti) ellenállásba kapcsolódott be,¹⁹ majd a kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkező, egykori haderőorganizátort – aki Teleki László és Kossuth Lajos számára is megfelelő személynek tűnt – a fegyveres szervezkedésbe is bevonták. 1861 márciusában a pesti honvédegylettel közösen végzett munkája már a hadra fogható honvédek számbavételére irányult,²⁰ röviddel később, a kedvezőtlen nemzetközi helyzet okán mégis arra jutott, hogy az olasz haderő magyarországi bevonulása nélkül az újabb függetlenségi háború szükségszerű kudarccal végződne.²¹ Így felhagyott a fegyveres ellenállás szervezésével.

Legális politikai működése 1860 végétől, ezzel párhuzamosan zajlott. Előbb Pest vármegye közgyűlése újbóli összehívásakor, 1860. december 10-én jegyzővé, majd a január 5-i tisztújításkor tiszteletbeli főjegyzővé választották.²² A császári legfőbb határozmány által 1861. április elejére összehívott országgyűlést megelőző választáson

¹⁷ GRACZA 1894–1898: 58.

¹⁸ KOZÁRI 1997: 324.

¹⁹ FARKAS 2017: 1035–1036.

²⁰ FARKAS 2017: 1036.

²¹ KOZÁRI 1997: 324.

²² GALGÓCZY 1876: 57.

mint a tisztviselő és birtokos elit szilárd 48-as reputációjú tagja, a vármegyei érdekvérvényesítési mechanizmus aktív működtetője lépett fel.

Politikai-képviselőházi pályájának inkubátora az a dunapataji választókerület lett, amely 1848-as létrejöttének körülményeiben is a municípium pozíciónyerési törekvései érhetők tetten. A vármegye mint jogalkalmazói grémium a 1848. évi V. törvénycikk iránymutatásait nagymértékben figyelmen kívül hagyva felekezeti, egyházszerkezeti szempontok előtérbe helyezésével döntött a székhely kérdésében. A tradicionális kálvinista Dunapataj főhelyként pozicionálása a sárközi térségben a (kulturális) centrum szerepét betöltő Kalocsa rovására az érseki szék és a kalocsai elit befolyásának ellensúlyozását szolgálta. A döntés hátterét a vármegyei igazgatásban domináns, többnyire protestáns eredetű, liberális köznemesség, valamint az áprilisi törvényekben kiváltságai megszüntetését és befolyása visszaszorulását látó,²³ hagyományosan Habsburg-hű katolikus klérus közötti gyanakvó, olykor ellenséges viszony adta. Mindez a kalocsai érseki székvárost hosszú időre a reakció imázsába vonta.²⁴ Ez a választókerületi konstrukcióba ültetett alapvető dichotómia képeződött le 1861-ben, 1848 egyenes ági folytatásaként.

A határozati párti programmal fellépő Ivánka Imre ellenében a „civil” forradalmi szereplő Sörös Imre (1817–1887) helybéli katolikus plébános mérettette meg magát. Az ő fellépéséről nem állítható biztosan, hogy az érseki szék sugalmazására történt volna, ám a választást megelőző sikertelen kalocsai székhelyáttételi kísérletet követően személye kínálta a felekezeti és a világi kalocsai elit számára a befolyásszerzés lehetőségét. Ebben döntő jelentőségű volt, hogy Sörös Imre személye ugyancsak hordozta a 48-as erkölcsiséget, egyúttal az egyházszerkezeti szabályoknak és normáknak való megfelelés kényszere alatt is működött. Utóbbira Sörös Imre múltja szolgál magyarázatul. Az 1848-as változások támogatójaként a forradalom időszakában

²³ LAKATOS–SARNYAI 2001: 9. A pozsonyi országgyűlésen jelen lévő egyházi követek „részben kényszerből, részben belátásból” hozzájárulásukat adták az egyházi tizedről és az államvallási státuszról való lemondáshoz, valamint beleegyeztek a főkegyúri jogok polgári kormányzat általi gyakorlati érvényesítéséhez.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKVL) IV. 320. a 3./ 39. d. Választási jegyzőkönyv a listákkal. 1848. június 28. A vármegyei szervezői szándékkal összhangban már az 1848. június 28-ai választáson is megmutatkozott az éles szembenállás és polarizáltság, amely bár épp a vármegyei döntés nyomán vált élessé, utólagosan is a kerületszervezési metódust igazolta. A kalocsai elit Nagy Ignác ügyvéd személyében megkísérelte ugyan jelöltjét megválasztatni, de a Dunapataj mezőváros ügyvédjeként, majd protestáns egyházi ágensként (világi ügyvivőként) működő kisnemes-ügyvéd Szeles Lajossal szemben biztos szótöbbséggel maradt alul. Ehhez a pataji választók 612 vokssal (helyben mindössze kettő ellenében), az összes támogató szavazat több mint 40%-ával járultak hozzá, míg Nagy Ignác bázisát csaknem kizárólag kalocsai támogatók adták.

feljebbvalójával, Nádasdy Ferenc érsekkel, majd a császári hatóságokkal is többször konfliktusba került. Több alkalommal kapott érseki feddést az egyházi törvények és tradíciók megsértése, világias felfogása miatt. A cári intervenció idején, 1849. június 21-én a kalocsai főszékesegyházban mondott, elhíresült lázító beszéde után bujdosni kényszerült, 1850. őszi letartóztatásáig megjárta Josephstadt börtönét is.²⁵ 1856-ban kegyelemmel szabadult,²⁶ majd korábbi nézeteitől való elhatárolódása után²⁷ elindult egyházszervezeti reintegrációja. Ennek állomásaként lett 1858-ban a szerény presztízsű és kedvezőtlen anyagi helyzetű dunapataji katolikus gyülekezet adminisztrátora. Egyházi pályáját tehát az érseki szék közelében igyekezett újjáépíteni. 1861-es fellépése a csendes konszolidáció feladását jelentette, amely ezúttal az alkotmányos vármegyei elittel való szembekerülést hozott számára.

A két jelölt rivalizálását kiegyenlítenné tette, hogy Sörös Imre végig az érseki szék „gyenge” jelöltje maradt, a főpásztor – aki az adott helyzetben a vármegyei világi elittel nem konkurálhatott – nyíltan nem deklarálta saját támogatottjaként. Kettejük imázsát a kampány dinamikája formálta: Ivánka a paraszthadakat vezető, megvesztegethetetlen pákozdi győzőként mitizálva – a klerikális törekvések eleven gátjaként – a választókerületet szervező szándékok új 48-as reprezentánsa lett.

Ivánka Imre erkölcsi fölényét a megfellebbezhetetlen kossuthi hitelesítés biztosította,²⁸ ellehetetlenítve minden személyét érintő fenntartást. Ezt példázza a schwechati elfogása körülményeinek²⁹ ügyében idézett nyilatkozat is: „Kossuth

²⁵ LAKATOS–SARNYAI 2001: 86–88, 225. A vádak szerint Sörös Imre a papi nőtlenség és a „szent engedelmesség” ellenében lázított, és a gyónás szükségességét tagadta. Ráadásul gyakran polgári ruhában mutatkozott.

²⁶ *Családi Lapok*, 1856. július 17. 649–650.

²⁷ *Religio*, 1856. augusztus 23. 128. Sörös Imre egyházi pályára való visszatérésének feltétele lehetett, hogy a katolikus közösség előtt revideálja korábbi nézeteit, amit augusztus 16-i nyilatkozatában meg is tett: „[...] mitsem óhajtok forróbban s őszintébben, mint a kath. egyháznak mindenkor hű fia maradni, azon szerénységnél fogva is, mely az egyházi férfinak oly igen szükséges kelléke, ezennel kinyilatkoztatom, miképp én saját egyéni nézetemet, az ő bölcsebb s egyetemiebb véleményöknek, a mondott kérdéseket illetőleg önkényt és szívesen alárendelem, s az akaratlanul történt hibát őszintén sajnálva elismerem.”

²⁸ *Kalocsai Néplap*, 1901. november 17. 3. Kossuth megidézésével természetesen nem konkurálhatott az ellenjelölt 48-as pártfogója: „Boros Imre volt honvéd és későbbi keczeli plébános beszédje [következett – *megjegyzés tőlem T. L.*], melyet Sörös Imre második jelölt érdekében tartott, de hiába.”

²⁹ PULSZKY 1884: 401. Mindez Ivánka Imre pályájának visszatérő motívumává vált, később ugyanis Pulszky Ferenc utalt meglehetősen pikírt hangon Ivánka „folytonos” fogságba esésére: „Ivánka Imrét csakugyan üldözte a sors, már a pákozdi csata kezdetén is szerencsétlenül elfogatott Jellasich serege által, s csak a csata után került vissza, most ismét a csata előtt fogságba esett, s nem vehetett részt az egész szabadságharcban. Katonai pályája véget ért, puskaport nem szagolt, golyót nem hallott füttyülni, s osztrák várfogságban szenvedett, midőn társai babért arattak.”

Lajos egykorú nyilatkozatát felolvastam, melyben a kormányzó Ivánka elfogatása fölött sajnálatát kifejezte, egyszersmind kijelentette, hogy kész volna a nemzet nevében a jeles hazafit egy millió forintért is megváltani. Mire nagy éljenzés kerekedett [...]”³⁰ – idézte fel a *Kalocsai Néplap*.

Sörös Imrét, a „nép jelöltjét”³¹ pedig ismét a tekintélynek ellenszegülő, plebejus hős tulajdonságaival felruházva jelenítették meg. Támogatói által a teljes választási eljárást sérelmező beadványból kiderült, hogy a *nép* a vármegyei elittel helyezkedett szembe.

„Pestmegyének néhány vezérszerepet játszó tagja kimondá, hogy különösen [...] a Dunapataji választó kerületben Ivánka Imre volt honvédezredesnek okvetlenül meg kell választatnia [...] a járásbeli főszolgabíró körlevelet bocsátott ki, melyben a községi előjáróknak meghagyott, mikint Ivánka mellett mindent elkövessenek. [...] a megyei esküdt járta be a falvakat dobszó mellett, sőt némely templomokban is kihirdtetett, miszerint Ivánkát meg kell választani. [...]”³²

A felekezeti ellentét, amelyet a vármegyei reformelit 1848-as döntése a függetlenség-megalkuvás ellentétpár többletjelentésével látott el, Sörös Imrét a pecsovics pap szerepére szorította. A tudósítás szerint „jó víz volt a malomra azt mondani, hogy az majd nemcsak nem fogja kieszközölni, hogy a papi uradalom által törvényesen birtokba vett földilleték”³³ a népnek ismét visszaadassék, hanem még pártolandja is a papokat”.³⁴

Ivánka reputációját egy további 1848-as körülmény is erősítette: már a váci nemzetőrtábor parancsnokaként találkozott szervezett keretek között a választókerületi főhely szabad paraszttá váló polgáraival. Ez a kapcsolat a helyi társadalom szűkebb, alacsonyabb státuszú (zsellér)csoporthoz jött ekkor létre, így ennek tagjai számára ez a helyzet jelentette a – plebejus értelemben vett – 48-as tudati-bevésődési szakasz kezdetét. Így Ivánka Imre ennek a plebejus 48-as felfogásnak az elsődleges megismerője lett. Mint Tüzkő Imre, a környéken „kis Kossuthként” is emlegetett pataji kádármester 1848. őszi szavai jelezték, ekkor született meg a nemzeti kérdését teljesebben szemlélő, patrióta paraszt-polgár narratívája: „azért harcolunk a ráczok, illyrek ellen, hogy ezutánra azon ismert zsarnokoknak ne húzzuk vonjunk, kik véres verejtékinket ingyen kívánták [...] mi készek vagyunk harcolni a legnagyobb elszántsággal édes honunkért.”³⁵

³⁰ *Kalocsai Néplap*, 1901. november 17. 3.

³¹ *Sürgöny*, 1861. március 31. 2.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Országgyűlési Levéltár K. 2. 1861–1865-ös országgyűlés. III. t. 2. cs. 69. A Sörös-pártiak beadványa 1861. március 27.

³³ Földilletőség, amely az érseki uradalomnál maradt, vagy arra szállt vissza.

³⁴ *Sürgöny*, 1861. március 31. 2.

³⁵ *Munkások Ujsága*, 1848. szeptember 24. 422–423.

Számszerűen szűk, de a plebejus 48-as felfogás társadalmi közvetítésében fontos szerepet játszó fenti csoportnak az 1861-es választás tekintetében azért is volt különös súlya, mert az összeírás során a mezőváros lakosságának majd ötöde (1015 fő, a lakosság 18-19%-a) választóképes lett, amelynek visszafogott becslések szerint is közel 40%-át a házas zsellérek alkották.³⁶ Ivánka Imre ezúttal mint politikus vált a plebejus dinamika haszonélvezőjévé, amelyben persze része lehetett a vármegyei autoritások fent említett mozgósítási, indulatkonzentrálási metodikájának is. A számba vett motívumok az alábbi, Ivánka-párti dunapataji kálvinista középparaszti füzetében fennmaradt kortesvers egy-egy strófájában értek össze:

„Meg ne hagyja magát senki
A papoktól vesztegetni
Kinek szíve jogért dobog
Jöjjön, merre zászlónk lobog

Nem kell Sörös tisztelendő
Legyen otthon mert úgy illő
Hős Ivánka légy követünk
Harcban-békében követünk

Kinek nincsen becsülete
Pénzért eladó a lelke
Álljon a petsovits részre
Megveri az isten érte”³⁷

Az 1861. március 26-án rendezett választáson Földváry Gábor Solt járási főszolgabíró elnökölt, aki négy évvel később ismét Ivánka Imre útját egyengette a törvényhozás felé. Ivánka Imre formálisan egyhangúlag nyerte el a kerület mandátumát. Az „összes tisztviselői kar” erőszakos fellépését³⁸ kifogásoló ellenpárt azonban óvást nyújtott be.

³⁶ MNL BKML IV. 320. b 1./2. d. Országgyűlési választói névjegyzék, Dunapataj. 1861. A (házas) zsellérek csoportja szabad paraszttá válva a birtokszerzést tekintve is aktívnak (sikeresnek viszont kevésbé) bizonyult, amely törekvései „ideológiája” is ezen a 48-as felfogáson nyugodott.

³⁷ Dunapataji Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény Pataji Múzeum Archivuma (a továbbiakban: DHNGY PMA) Egy dunapataji református középparaszti naplójából származó Ivánka-párti kortesvers. 1861.

³⁸ *Sürgöny*, 1861. március 31. 2. A Sörös-párt álláspontja szerint lényegében az igazgatási elit teljes vertikuma és súlya nehezedett az „alkotmányos” akaratnyilvánításra: „elég legyen megjegyezni, hogy a bizottmányi elnök úr [Földváry Gábor – *megjegyzés tőlem T. L.*] egyike volt Ivánka

A dokumentum (az összefoglaló beadványhoz hasonlóan) a választás pataji helyszínén nemcsak ellenséges hangulatról, de tettelegességről is beszámolt: „a választói helyen volt választók által azonnal megtámadással fogadtattunk, zászlóink letépettek, botokkal jött ellenünk a választók egy része a verekedést tetteleg megkezdette s a vérontásig vitte.”³⁹

A hatályos jogszabály értelmében 10 választó nyilatkozata esetén még a voksolás napján is lett volna lehetőség Sörös Imre hivatalos jelölti felléptetésére,⁴⁰ az incidens a választási elnök közreműködésével ennek az ellehetetlenítésére irányult. Az esetet taglaló Ruszoly József arra következtetésre jutott, hogy az elnöki asztalt körülálló Ivánka-hívek a szavazást kérő ellenpártbéli személyeket egyszerűen elzárták attól, hogy az elnök közelébe jussanak.⁴¹

A vármegyei igazgatás személyi preferenciájának érvényesülését ekkor még két oldalról is támogatás övezte: egyfelől Ivánka Imre még töretlen 48-as reputációja, másfelől a vármegye 1848-as választókerület-alkotó „forradalmi feladatszabása”, amely a kálvinista ellensúly szerepét osztotta a községi elitre, ezáltal igazodási pontot adva a helyi választóközösség számára is.

Az Ivánka Imre mandátumának átvételéről folyó 1860. május 1-jei képviselőházi vita során a (Határozati) párton belüli egyes csoportok, illetve határaik is felsejlettek. A „sztentori hangú” népszónokként számon tartott, de a meghatározó személyektől távolabb helyezkedő, később Deák-párti Besze János esztergomi képviselő köztudomású tényként hivatkozott a választási manipulációra.⁴² Az igazolást támogató pártbéli vezérférfiak – többek között az Ivánka Imrével szoros szövetséget és jó személyes kapcsolatot ápoló Tisza Kálmán és Böszörményi László – érvelésének fókuszában az állt, hogy a szavazást kérők jelentékeny része jog szerint nem is volt választó.⁴³ Az elit reprezentánsai Ivánka Imre köré védőhálót vontak, így téve illegitimé a tiltakozást.

főbb pártolóinak, és hogy az összes tisztviselői kar, minden községi előljárók, – még ott is, ahol az egész község más párton volt – Ivánka pártiak voltak, azon hitben levén, hogy a hatalomnak itt is engedelmeskedni kötelesek.”

³⁹ MNL OL Országgyűlési Levéltár K 2. 1861–1865-ös országgyűlés. III. t. 2. cs. 69. A Sörös-párt választás napján, 1861. március 26-án, de. 10 órakor benyújtott óvása. Az óvást benyújtó csoport egy-egy reprezentánsa enged következtetni a csoport jellegére, kapcsolataira: Rézler György érsekuraldalmi jószágkormányzó, valamint Szabély Antal (1822–1911) kalocsai vízügyi mérnök, egykori 48-as honvédszázados, a kalocsai világi elit érseki székkal ambivalens viszonyban lévő egyik hangadója is az aláírók között volt.

⁴⁰ Az 1848. évi. V. tc. 30. §-a szerint, amennyiben legalább 10 választó nem nyilatkozott a szavazás megtartását kérve, a választási elnök az általa megnevezett jelöltet egyhangúlag megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilváníthatja.

⁴¹ RUSZOLY 1999: 200.

⁴² HAJNIK 1861: 82.

⁴³ HAJNIK 1861: 83–84. Megalapozottan merülhetnek fel kétségek az aláírási íveken szereplő személyek jogosultságát illetően. Jelenlétükre magyarázatul szolgálhat a jogtudatosságot erősítő

A februári pátens felfüggesztésével és a provizórium megszüntével az uralkodó 1865 decemberére újfent összehívta az országgyűlést. A dunapataji mandátum várományosaként fellépő Ivánka Imre azonban – mint október 5-i kalocsai programbeszéde mutatta – a 48-as fundamentumtól óvatosan távolodni kezdett. Demonstratívan ismét kiállt az április törvények mellett, ám programjában alig leplezetten teret kaptak a deáki nyitás elemei is: a 48-as törvények továbbfejlesztésének szükségessége, a *Pragmatica Sanctio* alapján meghatározott ügynevezett közös ügyek, vagy éppen a törvényhozások érintkezésének módja – delegációk előképeként – „képviselőtestületek megbízottai” által.⁴⁴

A majdani kormányfőt, Tisza Kálmánt a politikai tér átalakulása során a Szabadelvű Pártba is követő Ivánka másfél évtizeddel később, 1881-ben írt sorai ugyanakkor arról vallanak, hogy visszamenőleges hatállyal, a teljes politikai pályájára érvényesítve igyekezett megalkotni és alkalmazni az egyidejűleg elvhű és pragmatikus politikus önképét. Ez különösen a 60-as évtized fluid viszonyaira visszavetítve bizonyult nehézkesnek, így önmaga politikai cezúrájának meghatározását is bizonytalanság övezte. Két viszonyítási pont között egyensúlyozott. Egyrészt személyiségével, politikusi alkatával összhangban hangsúlyossá tette a kossuthi értelemben vett radikális (kockázatos és kalandor) 48-as politikával való szakítást,⁴⁵ másfelől az 1867-es új közjogi szakasznál húzott választvonalat, hangsúlyozva, hogy mérséklődése az új helyzet tudomásulvételén alapult.⁴⁶ Utóbbival

rutin hiánya mellett az is, hogy egyes csoportok zajos fellépésük erejétől a jogélvezet hiánya ellenére is a választás befolyásolását remélték. A kerületet illetően kínálkozik 1861 és 1869 párhuzama: a vármegye–járás–község hármas által ignorált, szalonképtelennek tekintett csoportok határozott igényt formáltak arra, hogy a választást fórumukká tegyék.

⁴⁴ *A Hon*, 1865. október 14. 1–2.

⁴⁵ IVÁNKA 1881b: 4. „A lehető legnagyobb erélyt fejtettük ki az ellentálás rendszeresítésében, míg 1862. május 18-án az Alianzában azon nevezetes »Progetto« [1862. május 18-án a Milánóban szerkesztett *L'Alleanza* című lapban Helfy Ignác, egyébként kossuthi jóváhagyás nélkül, megjelentette a Dunai Konföderáció tervét – *megjegyzés tőlem T. L.*] jelent meg mely felett e napokban Kossuth Lajos és Jókai Mór vitatkoztak. [...] nem is vonom kétségbe a kormányzó jó szándékát; de [...] e percztől vége volt az egyetértésnek, és igen sokan [...] kimondották, hogy ha az emigráció ennél jobbat hozni nem képes, inkább megalkudnak a körülményekkel.”

⁴⁶ IVÁNKA 1881b: 5–6. „Egybehívatott az 1866-ik évi országgyűlés. A képviselőház egy 67 tagból álló bizottságot, és ismét egy 15 tagból álló albizottságot küldött ki a válaszfelirat elkészítésére. Ezen albizottságban Ghyczy Kálmán, Tisza Kálmán, Nyáry Pál és én voltunk a Határozati párt részéről kiküldve [...] különvéleményt adtunk be, melyben a személyes unió alapján állva, követeljük Magyarország független állását az 1848-iki törvények alapján [...] Kisebbségben maradtunk. A képviselőház elfogadta az 1867-ik évi kiegészítést. [...] a koronátó bekövetkeztén, az ellenzéknek a törvény alapjára kell állani, a delegációkban részt venni, és oda hatni, hogy az 1867-iki kiegészítés [...] törvényes utón és eszközökkel javíttassék. Ezen állásponton állok mai nap is.”

finom logika mentén konstruálva át kissé fent idézett, 1865-ös fellépését, homályban hagyva, hogy lényeges pontokat tekintve már akkor a deáki álláspontot osztotta.

Az 1860-as évek közepén a pártstruktúra még kialakulóban volt, a politikai élet szereplői éppen csak elkezdtek rendeződni az ország működésének jövőbeni kereteit vázoló közjogi irányok köré. Pillanatképe volt ennek Ivánka Imre programja, aki Tisza politikai környezetének tagjaként az egykori határozati pártiak többségével együtt mozdult a deáki álláspont felé.⁴⁷

Választói Ivánka Imrét viszont érzékelhetően – összhangban a liberális képviseleti elvvel⁴⁸ – 1861-es (azaz 1848-as) fellépésével azonosították, egyes retorikai-tartalmi elemekben megmutatkozó finom irányváltásáról nem véve tudomást. Mint az az 1865. október 28-ai dunapataji látogatásáról íródott sajtóbeszámolóból kitűnik, a képviselő és helyi támogatói köre szinte észrevétlenül foglalt el egymástól távolodó pozíciót – paradox módon a legnagyobb egyetértés légkörében.

„Földváry Gábor úr által a nagy vendéglőben 60 egyénre rendezett estebéd. A lelkesítő zene megzendült, egymás után peregték az élces szép felköszöntések, a házi úr, a lelépett képviselőjelölt, s Ivánka Imre egészségéért, ez utóbbi Deák Ferencz hazánk nagyfiára emelte poharát, és a hazát éllette. [...] a vendéglő előtt megállva [...] a tömeg közepéből magasról egy kivilágított szekrényforma tárgy vonta magára a figyelmünket, melynek vörös, fehér és zöld betűi egyik oldalról éljen Ivánka Imre követünk, a többi oldalról pedig éljen a haza, éljenek a dunapataji kerületi választók s az 1848-ki törvények! szép jelszavakat tüntették elé.”⁴⁹

Október 28-án Földváry Gábor Solt felső járási főszolgabíró, aki a választási elnöki tisztet is megkapta, szintén a községbe érkezett, hogy a „testvéri egyetértés” narratívája mentén 1861 után ismételtelen közvetítse a vármegyei igazgatási elit világos szándékát és preferenciáját: „[...] felszólítá a pártfelekezeteket, hogy miután jelöltjeink egyelvűek, olvadjanak [...] egybe, hogy ekként az 1861. évi szép egyetértés megszilárdításék. E testvéri egyetértésre buzdító felszólításra Safáry Ágoston [...] a képviselőjelöltségről ezúttal lemondott. Lemondását harsány éljenek követték.”⁵⁰

⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1880. április 18. 250. Mint arra egy 1880-ban megjelent Ivánka-biográfia is utal, Deák Ferenchez és politikájához való közeledése nemcsak csoportszinten, de személyes síkon is tetten érhető. Az 1860-as évek közepén ugyanis Deák Hollán Ernő mellett Ivánka Imre véleményét kérte ki a leggyakrabban hadügyi-katonapolitikai kérdésekben.

⁴⁸ SZABÓ 1992: 203. A liberális képviseleti elv szerint a választópolgárok személybe, politikusba helyezték bizalmukat, akinek a párthovatartozása csak az egyik karaktervonása volt.

⁴⁹ *A Hon*, 1865. november 4. 2.

⁵⁰ *A Hon*, 1865. november 4. 2.

Szinte kizárólag Ivánka Imre „saját” országos lapja, *A Hon*⁵¹ tudósított bővebben a választásról, erősítve a szerkesztői narratívát. Az újság az ellenjelöltként mégis (1848 után ismét) fellépő, mérsékelt Nagy Ignác személyét alig-alig említve számúzte a riválist a választási híradások margójára.⁵² Az előzmények ismeretében, ideértve az 1861-es történeteket, nem keltett meglepetést, hogy Nagy Ignác a választás napján már nem lépett elő hivatalos jelöltté. Ivánka Imre egyhangúlag újította meg mandátumát. A kampányidőszakból ismert gyakorlat elérte tetőpontját: a helyi értelmiségi és közéleti prominensek egymással versengve látták vendégül a kerület újdonsült képviselőjét.

„Délben mintegy 70 terítékre rendelt ebéden találkoztunk, számos pohárköszöntések között ki kell emelnünk Deák Ferenczre, Földváry Gáborra, mint megyénk jövőendő alispánjára, Dunapataj lelkes és művelt lakosaira és ezek vezetőjére nt. Torday lelkipásztor mondott toastokat. Este Láng Géza jegyző úrnál társas estebéd [...], a czéhek gyűlhelyein tánczvigalmak voltak, melyeket képviselőnk barátaink kíséretében meglátogatván mindenfelé a ragaszkodás legőszintébb nyilvánításával találkozott. [...] F. hó 3-án képviselőnk a városi előljáróság és számos barátinak kíséretében részt vett az isteni tiszteleten a helybeli ref. egyházban, hol nt. Torday igen szép alkalmi beszédet mondott. Miután követünk Lukácsi gyógyszerész úrnál barátságos villásreggelijét bevégezve, a városi előljáróság, a lovas és gyalog bandérium, számos kocsin követő hölgyek és lakosok kíséretében távozott.”⁵³

Az alkalomra szerveződő asztaltársaságok esete elsőként írta felül a régi-új képviselő liberális, polgárosodó társadalomról alkotott vízióját. Ivánka Imre megválaszt(at)ásával összefüggésben már 1861-ben is hangsúlyosan köszöntek vissza az igazgatási (vármegyei-községi) hierarchia rendi időkből örökölt rangsorképző gesztusai, annak személyes és hivatali tekintéllyel történő érvényesítése és az ennek nyomán jelentkező, domináns többséghez való igazodás. 1865-ben mindehhez járult, hogy az autonóm, kiművelt polgár eszményképének társadalmi – igaz, részbeni kívülállása révén eleve bizonytalan – referenciáját képező értelmiség is szélesebb körben adott visszacsatolást

⁵¹ KOSÁRY–NÉMETH G. 1985: 62. Ivánka Imre az 1862–1863 fordulóján induló, Jókai Mór által alapított és szerkesztett, Tisza Kálmán irányvonala mellett elkötelezett *A Hon* ipari, kereskedelmi és közgazdasági rovatának vezetője volt.

⁵² PÁLMÁNY 2002: 589–590. Nagy Ignác (1801/1802–1883), a Nagykárolyban (ma: Carei, Románia), katolikus köznemesi családban született kalocsai ügyvéd 1848-ban, majd a dualizmus éveiben is politizált. 1848-ban Dunapatajra is elindult, de a keceli mandátumot nyerte el, magaviseletét a Bach-rendszerben jónak ítélték, 48-as szereplése nem járt személyére nézve hátrányos következményekkel. Törvényszéki bírót hivatalt kapott, majd 1865-ben és 1872-ben is jelöltként lépett fel a dunapataji kerületben – konzervatív-mérsékelt, utóbb Deák-párti programmal.

⁵³ *A Hon*, 1865. december 8. 2.

az említett gesztusokra, látványosan tendálva a vármegyei elit prominensein keresztül annak intézménye felé.⁵⁴ Nyíltni látszott tehát a „hon minden fiát” a polgárosodás üdvéhez segítő retorika, valamint a vármegyei és a helyi elit dominanciaérvényesítési formái közötti olló. Utóbbi csoportok a maguk polgárfogalmát ugyan 48-ból származtatták, viszont szűkítő értelemben, az önreprezentáció szolgálatába állítva tekintették érvényesnek.

1869

A kiegyezés művének elfogad(tat)ásáról vagy elutasításáról döntő 1869-es választás Ivánka Imre számára annak kérdését vetette fel, hogy a személyéhez kötődő – a Tiszakör részvételi politizálásból következő – politikai alkukat és kompromisszumokat⁵⁵ képes lesz-e elfogadtatni a támogatói bázisát alkotó csoportokkal. Az új helyzet a 48 befogadását kezdetekben megszemélyesítő Ivánkát valóságos csapdába ejtette, és a kiegyezéshez való viszony mentén morális próba elé állította. Mindez éles határvonalként értelmezhető közszerepléseiből következett.

A képviselőházban Ivánka Imre 1867. május 28-án, a közözügyi törvény elfogadása előtt még kinyilvánította: „a mit mondani kívánok, az, hogy én bizonyos tekintetben azon kifejezést: »conservatív« igenis elfogadom: én az 1848. törvényeket, úgy amint vannak, conserválni kívánom, és nem kívánom azokat oly radicalis csonkításoknak alávetni, mint: csonka minisztérium és efféle.”⁵⁶

Az új közjogi-alkotmányos origón túl már tagja lett a koronát kísérő hattagú küldöttségnek,⁵⁷ és Ferenc József honvédségélyezésre tett megajánlása után a köszönetet nyilvánító küldöttségben való személyes részvételével pártolta a honvédugy

⁵⁴ MÁRKUS 1996: 50. Márkus István faluszociológus ezt a nehezen megkerülhető, az (újra)formálódó elit számára is igazodást, vonzást generáló igazgatási-hatalmi gócot a következőképpen írta le: „Tagadhatatlan, hogy vannak idevágó törvények. De nem kevésbé tagadhatatlan, hogy *egyetlen, atyafiságosan összefont, fő dolgokban összetartó, rutinos elit állítja ki soraiból mind a törvényhozókat, mind a végrehajtó hatalom embereit, mind pedig az igazság szolgáltatóit* [kiemelés tőlem – T. L.] a járásbírótól a kúriai tanácselnökig. Ezek az urak nemcsak összejárnak, ami még nem mondana ellent az ágazatok funkcionális elkülönítésének, de mert ugyanannak az érdektudatos és érdekvédő hierarchiának tagjai, az »elkülönülés«, az ettől várható kölcsönös kontroll aligha jön létre valami jogi vagy jogon túli tárgyilagosság jegyében.”

⁵⁵ *A Nép Zászlója*, 1868. március 7. 112. „Mi a delegátusokkal soha nem tarthatunk, nekünk határozott és független emberre van szükségünk” – fogalmazott Madarász Józseflapjában megjelenő olvasói levelében Csille Mihály takács, a dunapataji radikálisok egyik hangadója.

⁵⁶ GREGUSS 1867: 213.

⁵⁷ GREGUSS 1867: 249.

„pacifikálását”.⁵⁸ Mindez a központi kormánykarattal is összhangban volt.⁵⁹ Hovatovább 1868 decemberében, immár a Honvédegylet egyik országos alelnökeként⁶⁰ a tisztelt ház előtt így foglalt állást: „az 1848–49-ki honvédség – áthatva a haza iránti kötelesség érzetétől – kész erejét és életét a haza, a törvények és a trón védelmére feláldozni.”⁶¹ A *Magyar Ujság*ban 1867. augusztus 28-án megjelenő, Kossuth jegyezte írás azonban világos értelmezési tartományba helyezte a fenti gesztusokat azzal, hogy abban az egykori kormányzó leszögezte, hogy abszolút mértékig elutasítja az új rendszert, az „osztrák ház uralmát” az ország „függetlenségével és önállásával incompatibilisnak” nevezve.⁶²

Ivánka Imrét a maga politikai racionalitása sem tudta megkímélni az arcvesztéstől, a kiegyezést elutasító politikai és élclapok rendre kiszerveztették „pálfordulását”. A *Borsszem Jankó* 1868. augusztusi, valamint 1969. februári száma a Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán vezette balközép félellenzékiiséget karikírozta személyén keresztül: „Ivánka Imre. T. ház! Én az előttünk fekvő törvényjavaslatot jónak és nagy haladást jelzőnek tartom, de az ellenzék egyik kiváló tagja lévén, opponálnom kelletik.”⁶³ Ivánka „tiszteli a jobboldalt, maga sem tudja, hogyan lett baloldalivá s őszinte percekben bevallja, hogy ha az ellenzék kisebbségben nem volna, nem vinné reá lelke, hogy a többséggel ne szavazzon. [...] legjobban szeretné, ha az 1867-es káposzta is megmaradna, de a baloldali kecske is jóllaknék.”⁶⁴ A *Vasárnapi Ujság* pedig így írt az egykori honvédtiszt egyik képviselőházi szerepléséről: „[...] arczán az egykori katonából a legkevesebb vonás van, pedig arra tán legtöbbet tartana, – több a politikusból s legtöbb az üzletemberből; legalább az apró ránczokból szemekörül, a hamis Merkúrt véljük kikandikálni.”⁶⁵

Az Ivánka által képviselt álláspont összefonódott a személyében megjelenő vármegyei hatalmi centrumhoz igazodás, valamint a helyi társadalom szövetében munkáló polgári normaközvetítés kérdésével. Utóbbira szolgáltatnak példát a pataji Polgári Kör létrejöttének körülményei. A kiegyezést elutasító, párttá szerveződő szélbal a politikai céljait támogató társadalmi mozgalmak szervezésére és koordinálására 1868 elejétől demokrata körök alakítását kezdeményezte. Ennek örvén jött

⁵⁸ FARKAS 2015: 418; GREGUSS 1867: 259.

⁵⁹ FARKAS 2013: 1305, 1307. Az 1867. szeptember 28-ai minisztertanácsi ülés úgy határozott, hogy a honvédegyletek „csak mint jótékonyági segélyezési egyletek jöhetnek tekintetbe”.

⁶⁰ FARKAS 2017: 1034.

⁶¹ GREGUSS 1868: 372.

⁶² GERŐ 2004: 58–59.

⁶³ *Borsszem Jankó*, 1868. augusztus 9. 412.

⁶⁴ *Borsszem Jankó*, 1868. február 28. 84.

⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1868. augusztus 2. 370.

létre 1868 februárjában a község egyik módos gazda-polgára, Dobor János vezetésével és 24 taggal Dunapatajon a Polgári Kör.⁶⁶ A hálózat egyes alföldi körei a fővárosi anyagegyletnél jóval radikálisabb célokat fogalmaztak meg,⁶⁷ ettől azonban eltért a községi út. Ezt már az újonnan alakult kör elnevezése is sugallta. Az eredetileg szélesebb bázison nyugvó kezdeményezés egy, az alapítás körülményeit összegző, *A Nép Zászlójában*⁶⁸ közölt olvasói levél szerint valóban demokrata kör szervezésére irányult. Azonban számszerű kisebbségben lévő, de minden bizonnyal társadalmi s igazgatási súllyal bíró hangadók – erre utal a helyi Ivánka-párti malomipari vállalkozó, majd községi bíró, Öri József szervezői jelenléte is⁶⁹ – a „polgári” elnevezés és fogalom használata mellett határoztak.⁷⁰ A demokrata kör mozgalomtól való elkülönülés, a társadalmi-politikai radikalizmustól való távolságtartás az eltérő elnevezés mellett a balközéphez való csatlakozás deklarációjában is kifejeződött.⁷¹

Mindebben Ivánka Imre polgári normát közvetítő szerepe is megmutatkozik, amellyel a községi elit is azonosulhatott. A „polgári” fogalom egyszerre volt a falusi társadalom részben új, vékony csoportjának sajátja, de azonosulási lehetőséget kínált a hagyományos paraszti elit számára is. Utóbbi csoportot tekintve az a rendi világból örökölt, tudati síkon eleven társadalmi rangsor megvédésének, éltetésének igényéből táplálkozott. Ezt az elegyet Ivánka Imre személye, az ahhoz való viszonyulás cementálta. Így az „úr” fogalmával azonosíthatóan, részben új összefüggések mentén új tartalmat integráló csoport jött létre, amelynek tagjait a betöltött igazgatási tisztség, a *fentről* közvetített norma követése, a vármegyei akarat keresztülvitelében való részvétel, a rangsorképzés és a hierarchia éltetése kötötte össze.⁷²

A helyi prominensek azonban nem sorakoztak fel egységesen Ivánka mellett, aminek oka részben a vármegyei személyi preferencia módosulásában keresendő.

⁶⁶ DHNGY PMA 1861.

⁶⁷ FARKAS 2013: 1303.

⁶⁸ A lap a demokrata kör mozgalommal párhuzamosan indult 1868 elején, Madarász József szócsövénél számított, szerkesztője a pesti demokrata kör jegyzője, Áldor Imre volt.

⁶⁹ *A Hon*, 1868. április 30. 2.

⁷⁰ *A Nép Zászlója*, 1868. április 18. 185.

⁷¹ Minderre az Asztalos János kecskeméti ügyvéd által vezetett mozgalom fellépése szolgálhatott alapul, aki a demokrata körök szervezésekor már 1867–1868 fordulóján kiadott proklamációival a szélbali célokon túlmutató társadalmi radikalizmust hirdetett. Lásd ehhez PÖLÖSKEI 1956: 617–656.

⁷² *A Nép Zászlója*, 1869. április 3. 160. Ivánka és Rákóczy támogatói csoportjainak meghatározásakor az úr mivolt mint kohéziós tényező vált érzékelhetővé, alulnézeti perspektívából elsődleges leíró fogalom: „Az elsőnek [Ivánka Imre – *megjegyzés tőlem T. L.*] pártján voltak egy-két kivétellel minden *urak* [*kiemelés tőlem – T. L.*], minden községi és megyei tisztviselő s jelentékeny számú választópolgár. Ellenben Rákóczy urat a nép léptette fel, mely közé alig néhány úri egyén vegyült.”

Az igazgatási-birtokos elit egy másik tagja, Rákóczy János is támogatottságra tett szert ugyanis a vármegyénél. Esetében sem hiányzott a központi promóció: 1867. március 27-én mint megyei tisztségre érdemes személyt még – Ivánka Imréhez hasonlóan – az előbb Határozati Pártban, majd a mérsékelt baloldalon politizáló Nyáry Pál ajánlotta a pataji „városháza nagy termében roppant számban összegyűlők” figyelmébe.⁷³

Rákóczy János (1821?–1878) földbirtokos-ügyvéd ugyancsak veretes 48-as múlttal rendelkezett, a honvédelmi bizottmányt vezető Kossuth mellett titkárként, majd kecskeméti kormánybiztosként működött. 1861-től több alkalommal is Pest megye főjegyzőjének választották. Azonban 1868 júniusában éppen a vármegye fóruma, a közgyűlés érzékeltette leginkább Rákóczy és Ivánka vitáján⁷⁴ keresztül a kettejük felfogása közötti különbséget:

„Rákóczy János: A közösüges minisztérium már több mint egy esztendeje hirdeti, hogy Magyarországnak alkotmánya van. Ha a democrata-kört erőhatalommal feloszlatni joga volt a kormánynak, akkor Magyarországnak nincs alkotmánya. (Nagyzaj. Ellenmondások.) [...] A democrata-kör békés célú volt, s kölcsönös capacitatióval igyekezett tagjait felvilágosítani. (Felkiáltások: Fokossalt!) [...] a kormány csak akkor oszlatta fel, midőn látta, hogy az országban mindenfelé alakulnak hasonló körök. A kormány reszket a democratiának még csak nevéből is [...]! [...] Ivánka Imre visszautasítja, hogy a jelen kormány ellensége a demokratiának. [...] azon minisztérium, mely a legszelebb választási alapon létrejött országgyűlésnek felelős, nem lehet aristokratikus. Ez utóbbi elnevezést azonban nagyon bőven osztogatják bizonyos Urak, s aristokratáknak bélyegzik mindazokat, kik nem járnak faluzni s ígérnek olyanokat, miket teljesíteni nem képesek.”⁷⁵

A frakcióharc állapotán már túljutó ellenzéki bomlást, pártosodást szemléltető alapvető véleménykülönbség felszíne alatt azonban az 1868–1869-es időszakban erőteljes társadalmi kéregmozgások zajlottak. A kampány során a világos kétosztatúságot megzavarta a szélbalon is ellentmondásos megítélésű, a párt kommunikációjában rendre interferenciát okozó, elitellenes megnyilvánulásokat tevő Madarász József⁷⁶

⁷³ *Magyar Ujság*, 1867. április 4. 14; *Magyar Ujság* (1867), (4, mutatónyilap), 5. A központi választmány Nyáry Pál által a mezővárosban összehívott Solt felső járási értekezletén az egyik megyei alispáni székre Földváry Gábort, a megyei főjegyzői tisztre pedig ismét Rákóczy Jánost terjesztették fel.

⁷⁴ A Honvédegylet központi választmányának tagjaiként a honvédkérdésben is véleménykülönbség alakult ki közöttük, ami az 1848-as honvédség erkölcsi elismertetésének eszközeit illeti. Nem meglepő módon a tüzezebb beszéd Rákóczy nevéhez fűződött. Álláspontjukat *A Honvéd* 1868. augusztus 31-ei száma *Honvéd-ügy* cím alatt közölte.

⁷⁵ *Pesti Napló*, 1868. június 13. 2.

⁷⁶ *Magyar Ujság*, 1874. április 21. 2. Madarász Józsefről Szederkényi Nándor, a kerület 1873-ban megválasztott képviselője fogalmazott meg 48-as berkekben is jellemző véleményét: „Elfogadja Kossuth nézetét, ha az szerencsés lesz, [...] ha nem lesz szerencsés akkor aztán jaj Kossuthnak,

feltűnése.⁷⁷ Utóbbi, pataji csoportok invitálása nyomán,⁷⁸ 1869 elején több alkalommal is megjelent a községben, finom presszió alatt tartva Rákóczy Jánost.⁷⁹ Asztalos János radikális-plebejus mozgalmának⁸⁰ hatása Madarász fellépése⁸¹ által katalizáltan addig példátlan módon, kerületszerzte dinamizálta az elitellenességet. Egyes vélemények szerint a kerületközpont Dunapatajról indult szervezkedés a környékbeli falvak, szállások irányába, ahol éjjelente több helyen úgynevezett népköröket, előljárásság-ellenes összejöveteleket tartottak.⁸²

A parasztpolgári-értelmiségi elit intézményein kívül rekedők mozgalma valóságos ellenkulturális dagályhoz vezetett, az új helyzetre alkalmazva tradicionális formanyelvet elevenítve fel. Kalocsán, ahol a kulturálist centrum-jelleg miatt a honoráciorértelmiség jelenléte hangsúlyosabb volt, utóbbi társadalmi csoportok – azok küllemére mutatva rá – nemkívánatossá váltak az előljárásválasztáskor („nem kell kabát, ki minden úrral a városházából”; „felcserélni a kabátot szűrrrel”).⁸³ A részvétel jogi keretei, annak normái és korlátai az 1861-es példához képest is jóval inkább elmosódtak. A választójoggal nem rendelkezők erőszakos nyomásgyakorlása mellett több tudósítás emeli ki gunyoros megbotránkozással a közügyekben addig láthatatlan, legfeljebb joviális díszletelem-funkciójú⁸⁴ nők jelenlétét, a „dunapataji asszonyok mámoros ovatióit” is.⁸⁵ Mindez a patriarchális viszonyok tagadását, de legalábbis megkérdőjelezését jelentette. „A helyszínén [...] fanatizált tömeg van; asszonyok gyermekek jelvényesen. [...] Kezükben arannyal kivert drága selymzászló vagy negyven és több is, rajtuk a földosztás jelvényei: eke, kapa s hasonfélék.”⁸⁶

meg lesz fújva a »tudas« trombitája ellene is [...] ez tesz kárt a nagy eszmék előhaladásának, ez riasztja el az értelmiséget.”

⁷⁷ *Kecskeméti Lapok*, 1868. november 28. 5. Egyes hírek szerint a Földváry Gábor vármegyei alispán hatóságilag akarta távol tartani a választókerületből Madarászt.

⁷⁸ *Kecskeméti Lapok*, 1868. november 28. 5.

⁷⁹ MADARÁSZ 1883: 397–398.

⁸⁰ Lásd a 71. lábjegyzetet!

⁸¹ PÖLÖSKEI 1956: 638–639. Asztalos János és Madarász József a kecskeméti demokrata kör szervezésekor szorosan együttműködött.

⁸² MNL OL Országgyűlési Levéltár K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány és kapcsolódó iratok.

⁸³ MNL OL Országgyűlési Levéltár K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány és kapcsolódó iratok.

⁸⁴ Erre szolgált példát Ivánka Imre megválasztott képviselő községből való kivonulásának díszmeneti hölgyszékvétele 1865-ben.

⁸⁵ *Pesti Napló*, 1869. március 27. 1.

⁸⁶ *Pesti Napló*, 1869. március 19. 4.

A fenti jelenségek a balközép nem sokkal korábban alapított lapja, a *Hazánk*⁸⁷ és a *Magyar Ujság* között zajló sajtópolémia tárgyává váltak. Előbbi – Ivánka új lapja – Rákóczyt azzal vádolta, hogy maga is haszonélvezője és gerjesztője volt a nyers szociális demagógiának:

„Ivánka és pártja az urakkal tart, hogy a szegény teherviselő népet továbbra is a mostani nagy adóban tartsák. Ivánkának és a balközépnek köszönhető, miként a papok jószágáé még el nem vétetett. [...] Válasszátok Rákóczy fejedelem unokáját, megszabadít a némettől, uraktól, a nagy adótól, katonáskodástól. Rákóczy igazi népbarát és azt akarja mint Kossuth” – idézte a lap a szélbali jelszavakat.⁸⁸

Az „izgatás communisticus, a szociális rendet felbontó és terroristicus”⁸⁹ – állapította meg nemcsak a balközép orgánuma, de hangsúlyozta azt a választás eredménye ellen óvást benyújtók Gajáry Antal⁹⁰ nevével fémjelzett csoportja is.⁹¹

A fenti jelenségek a veszélyeztetettség, az „úr-lét” új közös élményét erősítették fel a vékony polgári-értelmiségi réteg számára. A dominancia kölcsönös gesztusokon és társasági eseményeken keresztül való megélését (mint Ivánka 1865-es győzelme alkalmával) az önvédelmi érdekközösség váltotta, valósággal összetorlasztva az elit-csoportokat.

Az 1869. március 18-án rendezett választáson Ivánka Imre ugyan jelentős számú, 1114 voksot kapott, azonban az 1806 szavazattal záró Rákóczy Jánossal szemben

⁸⁷ Az 1869 közepén megszűnő, rövid életű lap szerkesztője Ivánka Imre és Podmaniczky Frigyes volt.

⁸⁸ *Hazánk*, 1869. február 23. 1.

⁸⁹ GREGUSS 1869: 245–246. A „communistikus tendenciák” kérdése nem sokkal a választások után, a képviselőház május 28-ai ülésén is téma volt. Ivánka Imre ekkor részletekbe nem bocsátkozott, és a község nevét sem mondta ki, Simonyi Ernő azonban megnevezte Dunapatajt. A jelenséget Ivánka egyébként az úrbéri viszonyok „néhány nap alatti” felszámolásával, annak befejezetlenségével, az edukáció hiányával hozta összefüggésbe. A ház falai és íratlan szabályai között azonban meg lehetős visszafogottsággal, a politikai korrektség gesztusaival mentette fel a mandátumvesztése után még kárhoztatott szélbali „jellemtisztá vezérferfiat”, a helyzet orvoslásának módjaként pedig a „jóakarató felvilágosítást” jelölte meg.

⁹⁰ Gajáry (1861-ig Bettelheim) Antal (1821–1889) zsidó származású, gajári (Pozsony vármegye) születésű egykori 1848–1849-es huszárszázados pályája – egyúttal asszimilációs útja – még plasztikusabban jelenítette meg a vármegyei elitbe tagozódás rendies jellegét. Az 1870-es évek elejétől haláláig a kalocsai székhelyű solti középjárás főszolgabírója volt, befogadásának szimbolikus csúcspontjaként 1888-ban miskei és csertői előnévvel nemességet kapott. Lásd BONA 1998: 63; *Magyarország tiszti cím- és névtára* (1889), 8, 153. Fia, a politikus, lapszerkesztő és hírlapíró Gajáry Ödön képviselőházi tagként és szabadelvű politikusként – Ivánkához hasonlóan – ugyancsak Tisza Kálmán belső körének tagja volt.

⁹¹ *Hazánk*, 1869. március 31. 1.

vereséget szenvedett.⁹² A távozó Ivánka Imre az ellene és támogatói ellen irányuló „socialis mozgalmat” okolta a bukásért:

„Vegyük önök [...] köszönetem ragaszkodásukért, melyet a nyers tömeg valódi rémuralma alatt is azon elvek iránt tanúsítottak, melyek hirdetői közé sorozom én is magamat. [...] önmagát 1848-as pártnak nevező szélsőbal, semmi nemű eszköztől nem retten vissza céljainak előmozdításában, [...] Én a duna-pataji választókerület képviselője [...] nem leszek soha többé⁹³ [...] sorakozzanak idejekorán más név körül, hogy megmenthessék Pestmegyét, a solti járást és a dunapataji választókerület közönségét azon nem irigylendő emléktől: itt aratott első győzelmet azon socialis mozgalom, mely sirjába vezette a magyart!”⁹⁴

Földváry Mihály járási főszolgabíró⁹⁵ riposoztjában, ugyan a Rákóczy-párti elitcsoport szószólójaként, mégis szinte esszenciálisan világított rá a vármegyei és a helyi hatalmi viszonyok lényeges pontjaira: a kiválasztódás gyakorlatára, a társadalmi rangsor fenntartását, megerősítését szolgáló „funkcionális” radikalizmus mibenlétére.

„E járás nem akar, nem akarhat sem forradalmat, sem földosztást [...] Emlékeztetem Ivánka urat, hogy 1861. és 1865-ki választása alkalmával nem kevésbé tartottak tűzköves beszédet mint most, – csakhogy akkor mellette és most ellene! [...] Rákóczit már múlt évi novemberben, dunapataji értelmes-birtokos gazdák léptették fel, kik bizony a földosztás otromba képtelensége felől épp úgy meg vannak győződve, mint Ivánka úr velem együtt.”⁹⁶

⁹² MNL OL Országgyűlési Levéltár K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány és kapcsolódó iratok. Az 1869. március 18-án, a dunapataji választókerületben rendezett választás jegyzőkönyve.

⁹³ Ivánka Imre 1881-ben szabadelvű párti képviselőként, a 60-as évektől eltérő konstellációban egy ciklus erejéig visszatért a dunapataji választókerületbe, ahonnan azonban újabb bukása után 1884-ben – 1869-cel ellentétben – már csendben és szinte észrevétlenül távozott.

⁹⁴ *Politikai Ujdonságok*, 1869. március 31. 148.

⁹⁵ A Földváry Mihály és Ivánka Imre közötti kapcsolat (és vitahelyzet) szemléltette a csoporttudat erejét. Annak ugyanis hangsúlyos elvi alapja, az összetartozás liberális reformer ellenzéki magatartáson túli alapélménye a megyei közéletben és az országos politikában való működéshez egyaránt erős morális alapot adó 48-as múlt volt. A közjogi kérdések mentén elinduló pártosodás, az esetleges választókerületi szembenállás vagy vitahelyzet nem erodálta okvetlenül vagy tartósan ezeket a kapcsolatokat. Ivánka Imre, valamint a régi municipalista és 48-as nemzetörvezető Földváry Mihály esetében is az összetartó tényezők bizonyultak állékonyabbnak (ráadásul mindketten aktív részesei voltak az ágostai evangélikus egyházi életnek is). Így a fenti vitahelyzet nem gátolta későbbi (a Duna-gőzhajózás területén megvalósuló) üzleti és (balközép) pártbéli együttműködésüket.

⁹⁶ *Magyar Ujság*, 1869. április 7. 1.

„Nem akarok az lenni, a minék látszom...”⁹⁷

Ivánka Imre az 1860-as évek sajátos viszonyai közepette az opportunisták, a politikai erőterben helyezkedés során felpuhuló 48-as sajtószerkezet közkedvelt mintája, képi megjelenítője lett. Az ellenérdekelte él- és politikai lapok így kíméletlenül olvasztották erkölcsi tőkéjét. Jellemző, hogy még a *Vasárnapi Ujság* 1880-as, addigi pályáját összefoglaló, alapvetően méltató írása is – valószínűleg tudattalanul – az igazodó képét erősítette: „most sokkal hevesebb védője Tisza Kálmánnak és politikájának, mint balközépi korában volt, s most gyakrabban fölveszi a kesztyűt az ellenzékekkel szemben, mint hajdan a Deákpárttal szemben.”⁹⁸

Az általa képviselt liberális nemesi-polgári eszmény választói-társadalmi közegébe aláereszkedve alapelveit tekintve kudarcában mutatta meg a rendi társadalmi struktúra valóságát, szívós kitartását. Ivánka polgárfogalma domesztikálódva önálló életre kelt, az igazgatási és értelmiségi elit számára a csoportszerveződés, és még inkább a társadalmi elkülönülés, a tagolódás megújításának alapját képezve. A *polgár* fogalma párhuzamosan a közjogi megosztottság nyelvhasználatába is beépült, és politikai mérséklődést fejezett ki, vagy az úr-polgár fogalmak átfedésével közvetve – legalábbis nyelvi – radikalizálódást, dezintegrációt generált.

Ivánka maga (nagy)polgárrá válásának útját – merőben más közegben – szintén egyfajta felfelé törekvés jellemezte. Zsurnalisztamunkássága, gazdasági-pénzügyi intézetekben viselt tisztségei, karitatív kezdeményezésekben vállalt szerepe,⁹⁹ valamint közéleti-vállalkozói¹⁰⁰ tevékenysége sikeresen ágyazta be a rendi világ köznemes-katonatisztját a változó társadalmi környezetbe. Kiterjedt családi kapcsolatai néhány reprezentáns példáján keresztül ugyancsak erről vallanak: anyai ági rokona, péchujfalusi Péchy Tamás, a Tisza-kormány közmunka- és közlekedési

⁹⁷ *Borsszem Jankó*, 1872. április 14. 9.

⁹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1880. április 18. 250.

⁹⁹ Ivánka Imre a 60-as évek közepén az országban több helyen birtokokat vásárló és értékesítő, egyébként brüsszeli székhelyű Banque Crédit foncier et industriel hitelintézetnél igazgatósági tanácsosi megbízatást vállalt. Később mérvadó volt részvétele az 1879-ben megalakuló Magyar Országos Segélyező Nőegylet alapszabályának a genfi egyezmény követelményeinek figyelembevételével történő megalkotásában, majd 1881-ben – miután a Nőegylet egyesült a Vöröskereszttel – a Vöröskereszt egylet első gondnoka és fő szervezője lett. Lásd *Magyarország és a Nagyvilág*, 1866. május 13. 296; *A Hét*, 1889. június 9. 16.

¹⁰⁰ CIEGER 2006: 60. A közélet és a vállalkozói világ „termékeny” kapcsolatáról szólva a kiegészítésként követően a korrupció témáját napirenden tartó szélbali Simonyi Ernő több balközép párti politikus, így Ivánka érintettségét is felvetette. Egyúttal a kormánypárt és a nagyobbik ellenzéki párt között hallgatólagos megállapodást feltételezett a visszasságok elleplezésére, amelyet utóbbi érintettek mérsékelte ellenzéki fellépéssel honoráltak.

minisztere lehetséges utódjaként is emlegették,¹⁰¹ míg Péchy Ede 1877 és 1880 között a Ludovika Akadémia igazgatója volt.¹⁰²

Útját azonban súlyos dilemmák és ellentmondások terhelték. A honvédelem ügyével való nemcsak szakpolitikusi, de emocionális kapcsolata pályája végéig megőrzött valamit 1848-as kötődéséből is. Ezzel együtt betagozódása a mérsékelték táborába Tisza Lajos oldalán egészen kormánypárti képviselővé válásáig folyamatos volt. Két közéleti énjének együttélése olykor a politikai meghasonlásról, egyfajta tudathasadásos állapotról vallott, amely egyes ügyekben a kortársakat meghökkentő kompromisszumjavaslatok formájában mutatkozott meg.

Honvédegyleti alelnökké választása előtt, mint fentebb láthattuk, szinte a kiegyezés másnapján tanúbizonyságát adta az uralkodóhoz való feltétlen lojalitásnak, és egyleti közössége vezetőjeként is a „honvédpacifizmus” politikáját folytatta. Ugyanakkor képviselőházi szerepléseiben a magyar nyelvű tisztképzés Ludoviceumon való elindításának egyik legfőbb szorgalmazója volt. A képviselő aggkorában generált igazi parlamenti és sajtópolémiát egyik javaslata, miszerint 1892 novemberében, a várbeli honvédemlékmű avatásával egyidejűleg koszorúzzák meg a budavári osztrák parancsnok, a pesti Duna-sor épületegyüttesét indokolatlanul szétlővető Hentzi ugyancsak a Várban található szobrát is.¹⁰³ A felkorbácsolt indulatokat jól érzékelteti, hogy az egykori honvédezredes öltetét Heckenast György függetlenségi és 48-as képviselő nemes egyszerűséggel „az osztrák kegyhajhászat posványába való süllyedésnek”¹⁰⁴ minősítette.

Az érzelmi kötelék, valamint a megfélelés (és az önigazolás) közötti tudathasadást alapvetően mélyítette és feszítette, hogy éppen a szuverenitás szimbóluma, a hadsereg kérdése volt az, amelyben Ferenc József abszolutisztikus attitűdje szinte korlátlanul – 1867 óta alkotmány által is – érvényesülhetett. Ez a feloldhatatlan kettőség kísérte az 1895-ben főrendiházi tagságot nyert Ivánka Imrét pályája végéig, hogy alig több mint egy évvel az uralkodói kegy után, koporsóján honvédezredesi csákójával, kardjával és tábori övével távozzon el.

¹⁰¹ *Vasárnapi Újság*, 1880. április 18. 250.

¹⁰² BALLA 2022: 28.

¹⁰³ GERŐ 1988: 167.

¹⁰⁴ *Pesti Hírlap* 1892. október 22. 3.

Felhasznált irodalom

- BALLA Tibor (2022): *A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka*. Budapest: Ludovika.
- BONA Gábor (1987): *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest: Zrínyi.
- BONA Gábor (1998): Az 1848–49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei. *Múlt és Jövő*, 10(1), 59–87.
- CIEGER András (2006): Gazdagodás és korrupciós vád. A magyar politikusok vagyongyarapításának lehetőségei és megítélése az 1860–70-es években. *Századok*, 11(2), 31–69.
- CSIKÁNY Tamás (2000): Ivánka Imre. In HORVÁTH M. Ferenc – MÁNDLI Gyula – ZOMBORKA Márta (szerk.): *Népek, hősök, emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai*. Vác: Váci Múzeum. Egyes., 73–82.
- FARKAS Katalin (2013): Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok*, 147(5), 1293–1331.
- FARKAS Katalin (2015): „Névtelen félistenek” viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128(2), 415–444.
- FARKAS Katalin (2017): „Régi honvédek” a kiegyezési rendszerben. Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130(4), 1017–1055.
- GALGÓCZY Károly (1876): *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. Budapest: Weizmann Testvérek.
- GERŐ András (1988): *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest: Novotrade.
- GERŐ András (2004): *Képzelt történelem: fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest: ELTE Eötvös – PolgArt.
- GRACZA György (1894–1898): *Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharc Története III*. Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai).
- GREGUSS Ágost szerk. (1867): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója IV*. Pest: Emich Gusztáv.
- GREGUSS Ágost szerk. (1868): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója XI*. Pest: Athenaeum.
- GREGUSS Ágost szerk. (1869): *Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója I*. Pest: Légrády Testvérek.
- HAJNIK Károly szerk. (1861): *Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés képviselőházának naplója I*. Pest: Landerer és Heckenast.
- HERMANN Róbert (1992): Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki iroda kiadatlan iratai 1849-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105(3), 137–162.
- IVÁNKA Imre (1881a): *A Dunapataj-i kerület tisztelt választóíhoz*. Budapest: [k. n.].
- IVÁNKA Imre (1881b): *Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben 1848. június végétől október végéig*. Budapest: Históriaantik Könyvesház.
- KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (1985): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest: Akadémiai.
- KOZÁRI Mónika (1997): Egy huszártiszt a főrendiházban. *Élet és Tudomány*, 52(11), 323–325.
- LAKATOS Andor – SARNYAI Csaba Máté szerk. (2001): *1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*. Kalocsa: Kalocsai Főegyházmegye.
- MADARÁSZ József (1883): *Emlékirataim 1831–1881. Harmadik rész. 1859. október 3–1881. június 7*. Budapest: Franklin Társulat.
- MÁRKUS István (1996): *Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Budapest: Dinasztia.
- PÁL MÁNYI Béla (2002): *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest: Magyar Országgyűlés.
- PÖRÖSKEI Ferenc (1956): Az 1868-as alföldi paraszttömegmozgalom. *Századok*, 90(4–6), 617–656.
- PULSZKY Ferenc (1884): *Életem és korom*. Budapest: Franklin Társulat.
- RUSZOLY József (1999): *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*. Budapest: Püski.
- SZABÓ Dániel (1992): A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. *Történelmi Szemle*, 34(3–4), 199–230.